

FARS EDEBİYATINDA TIP İLE İLGİLİ ŞİİRLERE BİR BAKIŞ*

*Ali Ekber GAZAVÎ-Neyyire HUSEYİNİ***

*Çeviren: Adile ÇAKIR****

Öz

Fars şairler, sadece edebî bilimlere değil, bazıları fıkıh ve kelâm, felsefe ve irfan, tarih ve coğrafya, tıp ve astronomi gibi o devirdeki çeşitli ilimlerde kendi zamanlarının bilginleri ve âlimleri olmuş, özellikle tıp bilimi olmak üzere, adı geçen bilimlere kullanarak kendi eserlerine ruh ve incelik katmışlardır. Bu büyüklerin bir kısmı da tabip olmamalarına rağmen, zamanlarının tecrübeli tabiplerinin meclislerinde bulunmuş veya o zamanda yaygın olan tıptan haberdar olmuşlardır. Öyle ki bu ilmin derin etkisi, nefis şiirlerine çok güzel bir şekilde yansımıştır. Bu makalede Firdevsî, Mevlânâ, Hâkânî, Menûçehrî, Nizâmî-i Gencevî gibi büyük şairlerin şiirlerinde modern tıbbın izleri araştırılmış ve modern tıp biliminin buluşlarıyla mukayese edilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Fars Şiiri, Fars Edebiyatı, Tıp Bilimi*

A CLOSER LOOK AT MEDICAL POETRY IN PERSIAN LITERATURE**Abstract**

The Persian poets in addition to their mastery in literature were also gifted in various fields of sciences of their time, the like of which includes jurisprudence and theology, mysticism and philosophy, history and geography, medicine and astronomy and thereby applying all of this knowledge, especially medicine to their work of art, left behind a legacy. Although, group of these men were not physicians themselves, they had the opportunity to meet with skilled physicians of their time and closely learn their methods to

* Makalenin aslı “Negâhî be Eş’ar-i Edeb-i der tıbb-i Pârisî” başlığıyla Farsça yayınlanmıştır. *Du Faslnâme Pejûheş-i Zebân ve Edebiyat-i Fârisî Dovre-i Cedid*, Şomare-i Çaharrum, Bahâr ve Tâbistân 1384/2005, s. 147-161.

** Ali Ekber Gazavî, Erak Üniversitesi, Tıp Fakültesi İmmünoloji Bölümü ilim heyeti üyesi, ghazaviali@yahoo.com; Neyyire Huseynî, Şiraz Üniversitesi, Fars Dili ve Edebiyatı doktora öğrencisi, hosseinayyereh@gmail.com

*** Adile Çakır, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Fars Dili ve Edebiyatı yüksek lisans öğrencisi, adilecakir16@gmail.com

the extent that the profound effect of this knowledge has been well manifested even in their melodic poetry. In the present article, traces of modern medicine in the poetry of Ferdowsi, Moulavi, Khaqani, Menochehri and Nezami Ganjavi has been examined and the findings were compared to modern medicine.

Keywords: Persian poem, Persian Literature, Medicine science.

چکیده

شعرای پارسی نه تنها بر علوم ادبی که برخی از آنها در علوم مختلف زمان از قبیل فقه و کلام، عرفان و فلسفه، تاریخ و جغرافیا، طب و نجوم از علما و دانشمندان معاصر خود بوده و با به کارگیری علوم مزبور، به ویژه علم طب، به آثار خویش، روح و لطافتی خاص بخشیده‌اند. گروهی از این بزرگان نیز گرچه طبیب نبوده‌اند، با طبیبان حاذق زمان خود مجالست داشته و یا اینکه از نحوه طبابت مرسوم در آن دوران با خبر بوده‌اند؛ به طوری که تأثیر ژرف این دانش در اشعار نغزشان به خوبی تجلی کرده است. در این مقاله رد پای طب نوین در اشعار شاعران بزرگی چون فردوسی، مولوی، خاقانی، منوچهری و نظامی گنجوی بررسی شده و با یافته‌های دانش پزشکی نوین مقایسه گردیده است.

کلید واژه ها: شعر فارسی، زبان و ادبیات فارسی، دانش پزشکی

Giriş

Yunan tıp bilimi 8. yüzyılın (m. 750) ilk yarısında İslam ülkelerine girdi ve gelişti. Ardından Müslüman doktor ve bilim adamları Yunanca, Süryânice, Farsça, Hintçe ve diğer dillerden Arapçaya tercüme ettikleri tıbbî kitap ve metinler ve ayrıca tıp alanındaki kendi telifleriyle, İslam tıbbının temelini atmış ve ortaçağda Avrupa tıbbının yeniden canlanmasına ve gelişmesine sebep olmuşlardır. İslâmî tıbbın doğduğu dönem ve tıp kitaplarının Latinceye çevrilmesi (m. 750-900) yoluyla Avrupa'ya aktarıldığı dönem, İslâmî tıbbın altın devri olarak adlandırılır. Bu dönemlerde tıp ilmi başta olmak üzere bilim meşalesi Müslümanların elinde idi. Batıda İslâmî tıbbın etkisi, öyle bir seviyeye ulaşmıştı ki şu kural Batı ülkelerinde popüler olmuştu; “Her kim iyi bir doktor olmak isterse iyi bir İbn-i Sînâ¹ olmalıdır.” Öyle ki İbn-i Sînâ'nın *Kânun* adlı eseri 17. yy'nın sonlarına kadar Avrupa üniversitelerinde tıbbî eğitim metni olmuştur. İslâmî tıbbın altın çağlarında Fars şairler, tıp bilimi kâfilesinden geri kalmak şöyle dursun, bazıları öncü bile olmuşlardır. Bu düşünürler İslâmî tıbbî sözleriyle süslemiş, anlaşılır ve nefis şiirler şeklinde bütün insanlara yaymışlardır.

Aşağıdaki beyitler Fars şairlerin tıp ilmi hakkında şiir söylediklerinin önemli bir işaretidir:

پزشکی و درمان هر دردمند در تندرستی و راه گزند

به دارو و درمان جهان گشت راست که بیماری و درد کسی را نکاست²

Sağlıkta ve hastalıkta, tabiplik ve her dertliyi tedavi etmek

Tedavi ve ilaçla dünya düzeldi. Hastalık ve dert öldürmedi kimseyi

Firdevsî

درد ستانی کن و درمان دهی تات رسانند به فرمان دهی³

تشریح نهاد خود در آموز کان معرفتیست خاطر افروز

میباش طبیب عیسوی هش اما نه طبیب آدمی کش⁴

Derdi paylaş ve derman ver, tâ ki ulaştırsınlar seni önderliğe

¹ Avicennis.

² Ebu'l-Kâsım Firdevsî, *Şahnâme*, tsh. Celâl-i Hâlik-i Mutlak, Be kûşes-i İhsanyâr Şâtır, nşr: Bibliotheca Persia, New York, 1366/1987, 1. Defter, C 1 s. 43.

³ Nizâmî-i Gencevî, *Mahzenu'l-Esrâr*, ba tashih ve havâşi-i Hasan-i Vahîd-i Dastgardî, Matbaa-i Armağan, 2. bsk., Tahran, 1320/1941, s. 87.

⁴ Nizâmî-i Gencevî, *Leyli ve Mecnûn*, Yâdigâr ve Armağan-i Vahîd-i Dastgardî, Matbaa-i Armağan, Tahran, 1323/1944, s. 47.

Kendi anatomini öğren, zira zihni aydınlatan marifettir o.

İsa zekalı tabip ol ama insan öldüren tabip olma.

Nizâmî

Açıklama ve Tartışma

Bu bölümde büyük Fars şairlerinin şiirlerinde geçen çeşitli tedaviler ve hastalıkları inceleyip modern bilimle karşılaştıracacağız. Ayrıca bugün bu hastalık veya tedavi yöntemlerinden oluşan bilimlerin bir bölümünü anlatacağız.

Bahar Nezlesi (İmmünoloji ve Alerji)

هر کجا این بهار و دی باشد بوی گل بی زکام کی باشد⁵

Bu bahar ve dey in olduğu yerde nasıl olur nezlesiz çiçek kokusu?

Hadika-i Senâi

براق خسرو سیاره در لگام کشند سپیده دم که خط نور بر ظلام کشند
چو خنجرى که به تدریجیش از نیام کشند همی بر آید خورشید از ممالک شرق
بروی گل سزدار مالش زکام کشند برای ملک روا باشد ار جهاد کنی

*Seher vakti çekerler nur çizgisini karanlığın üzerine, gezegen padişahının parlamasını
dizginlerler.*

Doğar doğu memleketlerinden güneş, kınından yavaşça çektikleri kılıç gibi.

Mülk için revadır, cihad edersen eğer, çiçeğe dokunmak için nezle olmaya değer.

Şah Bûrcâ

İran'ın büyük bilim adamı filozof ve tabiplerinden olan Zekeriya Râzî (m. 865-925) bahar nezlesi veya diğer adlarıyla; bahar alerjisi ve saman nezlesi⁶ hakkında risâle yazan ilk kişidir. Râzî'nin risâlesinin adı “Şemîme” dir. Ebû Zeyd Belhî' nin bahar mevsiminde kırmızı gülü koklarken nezle olması hakkında yazılmıştır. *Zahîre-i Harzemşâhî* kitabının müellifi ve İran tıbbının temelini atan İsmâil Cürcânî (ö. 1140m.) de kitabında detaylıca modern immünoloji bilimiyle alakalı olan mevsimsel alerjiler hakkında birtakım konular yazmıştır. Bahâu'd-devle Nur Bahş Râzî'nin de bitki tozlarından kaynaklanan alerjiler hakkında derin düşünceleri ve güzel sözleri vardır.

⁵ Senâi-yi Gaznevî, *Hadikatu'l-Hakika ve Şeriatu't-Tarika*, Be cem' ve tashih-i Muderris Rezevî, Çâphane-i Spehr, Tahran,1329/1950, C 1., s. 438.

⁶ High fever.

Avrupalılar yüzyıllar sonra bu konuyu keşfettiler. John Bostock (m. 1773-1846) bu konudaki bilgileriyle bahar nezlesi için ilk defa “High fever” terimini kullandı.

Aşılama ve Seroterapi (İmmünoloji ve Alerji)

افعی ار چه سر همه پر زهر گشت خوردن افعی همه تریاک شد⁷

Yılan herkes için çok zehirli olmasına rağmen, yılanı yemek, tamamen panzehir oldu herkese.

Hâkânî

عقرب ندانم اما دارد مثال ارقم در دیده چون گزنان تریاق روح پرور⁸

Akrebi bilmem ama vardır yılan misali. Gözlerinde, ruha can veren tiryak, yaban ineğinininki gibi.

Hâkânî

من آن گنج و آن اژدها پیکرم که زهر است و پازهر در ساغرم⁹

Ben daha güçlüyüm, o hazine ve o ejderhalardan. Çünkü zehir ve panzehir vardır kadehimde.

Nizâmî

گرچه کژدم زنیش بگزاید دارویی را همت بکار آید¹⁰

Akrep, iğnesiyle sokmasına rağmen, Ondan bir ilaç da çıkar arzu edilen.

Hadîka-i Senâi

راحت کژدم زده کشته کژدم بود می زده را هم به می دارو و مرهم بود¹¹

Akrep ısranın şifası, ölü akrep idi. Alkoliğe ise içki, ilaç ve merhem idi.

Menûçehrî

بساز زهری کو در تن آرد شکست به زهری دیگر بایش باز بست¹²

Bedeni yenilgiye uğratan fazla zehri, muhakkak onu başka bir zehirle atmalı.

⁷ Hâkânî, Efzeleddin Bîdil, *Munşeât*, Tashih-i Muhammed Rûşen, Tahran, 1384/2005, Dânişgâh-i Tahran, s. 766.

⁸ Hâkânî, *Munşeât*, s. 188.

⁹ Nizâmî-i Gencevî, *Şerefnâme*, Tashih-i Berât Zencânî, İntişârât ve Çap-i Dânişgâh-i Tahran, Tahran, 1380/2001, s. 176.

¹⁰ Senâi, *Hadîka*, s. 371.

¹¹ Menûçehrî-i Damğânî, *Dîvân*, Be kûşes-i Debîr Siyâkî, İntişârât-i Kitapfurûş-i Zevvar, Tahran, 1388/1959, 2. bsk., s. 177.

¹² Nizâmî-i Gencevî, *Şerefnâme*, s. 201.

Şerefnâme-i Nizâmi

İmmünoloji alanı için şunu demek gerekir: Aslında bu yüce ilmin temelini atanlar İranlı Müslüman tabiplerdir. Eski İran’da aşı benzeri şeylerden faydalanmak yaygındı. İran Padişahı 6. Mehrdâd (mö. 63) arsenik zehrine karşı güçlü olmak ve başkalarının onu zehirleyememesi için her gün bu zehirden bir miktar kullanırdı. O dönemlerde akrep sokmasını onun yağıyla tedavi ederlerdi.

Zekeriyya Râzî “*Mufîdu’l-hâs*” kitabında seroterapiyi (serum tedavisi) açıklayan ilk kişidir ve hayvanlarda panzehri (antitoksin) hazırlama yöntemini oldukça anlaşılır bir anlatımla göstermiştir. Asırlar sonra Alman Emil Fun Behring¹³ (1854-1917) difteri ve tetanosa karşı olan ilk antitoksin ya da panzehri keşfetmiştir.

İranlılar milattan yaklaşık bin yıl önce çiçek hastalığını atlatmış kişilerin yaralarının kabuğu ve sıvısını, sağlıklı insanların aşılması için kullanıyorlardı. Asırlar sonra yani m.1798 yılında İngiliz Edward Caner¹⁴ bir ineğin çiçek yaralarını insana aşıladı ve modern immünoloji biliminin temelini attı. O bunu Latince adı vacca olan inek kelimesinden gelen “vaksinasyon”¹⁵ yani “aşılama” olarak adlandırdı.

Ruh ve Sinir Bilimi (İmmünoloji ve Alerji)

آن چنان کُہ را ز جای خویش کند	عالم وهم و خیال چشم بند
تخته تخته گشته در دریای وهم	صد هزاران کشتی با هول و سهم
بهر آن آمد که جانش قانع است	لیک سرخی بر رخى کان لامع ست
نیست او از علت ابدان علی ¹⁶	که طمع لاغر کند زرد و ذلیل

Gözleri bağlayan vehim ve hayal âlemi, öyle ki dağı yerinden söker.

Korku ve panikle binlerce gemi, vehim denizinde parça parça olmuş.

Lakin parlayan bir çehredeki allık, hayatından memnun olana geldi.

Kim zayıflığa, tamah ederse perişan ve rezil olur. Onunki hasta bedenlerin hastalığından değildir.

Mesnevî-i Mânevî

¹³ Emil A. Von Behring.

¹⁴ Edward ardje Jenner.

¹⁵ Vaccination.

¹⁶ Mevlânâ, Celâleddin Muhammed, *Mesnevî Manevî*, Be kûşeş ve ihtimam-i Reynold Alleyne Nicholson, Bâ mukaddime-i Muhammed Abbasî, Neşr-i Tulû‘, Tahran, 1381/2002, 14. bsk., 5. defter, s. 829.

Ruh ve sinir bilimi ve krimonoloji¹⁷; merkezi sinir sistemi, iç salgı bezleri ve bağışıklık sistemi arasındaki üç yönlü karışık ilişkileri psikolojik davranışlarla inceler. Bilimin bu dalı, her hastalığın başlangıcı ve seyirinde etkili olan biyolojik-çevresel ve psikolojik-sosyal faktörlere vurgu yapar.

Mevlânâ'nın görüşüne göre yanlış ya da batıl fikir; vehim, zan, düşünce, hayal gücü gibi çeşitli şekillerde tezahür eder. Hayal, aklın gücünden kaynağını alır. Çünkü güçlerin tamamının aslı, akıl gücüdür. Aslında fikir gücü doğru ve halis bir ışıdır ama Fransızca karşılığı imajinasyon¹⁸ olarak bilinen hayal gücü, kir ve paslarla karışıp birleşmiştir.

Bugün hastalıkların birçoğunun ruhsal olduğu ispatlanmıştır. O da hayal gücünün zayıflığındandır. Merkezî sinir sistemi özellikle de hipotalamus üzerinde etkili olan yersiz korku ve beklentiler bedenin hemostazının bozulmasına ve hastalığın oluşmasına sebep olur. Bu etkenler kortizol seviyesini düşürür ve sonuç olarak kişi yerinde ve uygun reaksiyonlarda kontrol gücünü kaybeder. Diğer taraftan bu faktörler insanın bağışıklık sistemini zayıflatır. Sonunda çeşitli mikrop ve hastalıklar üreten faktörler, onun bedenini istila alanı haline getirip onu hasta ederler. Mevlânâ'nın fiziksel hastalıklara sebep olan zihinsel ve ruhsal sorunlarla ilgili bu sözlerini asırlar sonra Avrupalı bilim adamları ispat etmişlerdir.

Sezaryen (Kadın Doğum)

داستان ولادت رستم و زال

که آزاده سرو اندر آمد به بار

بسی بر نیامد برین روزگار

دلش را غم و رنج بسپرده شد

بهار دل افروز پژمرده شد

شد آن ارغوانی رخس, زعفران...¹⁹

شکم گشت فربه و تن شد گران

Zâloğlu Rüstem'in Doğum Hikâyesi

Bu günlerin üzerinden çok geçmedi, hamile kaldı, asil servi

Sararıp soldu, gönlü aydınlatıp mutlu eden bahar. Yüreğini gam ve kedere teslim etti.

Karnı şişti ve bedeni ağırlaştı. Erguvan yüzü safran oldu.

جواب رودابه به مادر

وزین بار بردن نیایم جواز

همانا زمان آمد ستم فراز

¹⁷ Psychoneuroendocrinology.

¹⁸ Imagination.

¹⁹ Firdevsî, *Şahnâme*, s. 265.

تو گویی به سنگستم آکنده پوست

وگر آهنست آنکه نیز اندوخت²⁰

Rûdâbe'nin Annesine Cevabı

Zamanı geldiğinde sitem ayyuka çıktı: "Buna izin vermeyeceğim bir daha

Sanki deri torbayı dolduran bir taşla beraberim ve eğer demirse o da içinde."

جواب سیمرخ پس از کمک گرفتن زال از او به دنبال بی هوش شدن رودابه

بیاور یکی خنجر آبگون یکی مرد بینا دال پرفسون

نخستین به می ماه را مست کن زدل بیم و اندیشه را پست کن

تو بنگر که بینا دل افسون کند به صندوق تا شیر بیرون کند

بکافد تهیگاه سرو سهی نباشد مر او را ز درد آگاهی

وزو بچه شیر بیرون کشد همه پهلوی ماه در خون کشد

وز آن پس بدوز آن کجا کرد چاک زدل دور کن ترس تیمار و باک

گیاهی که گویمت با شیر و مشک بکوب و بکن هر سه در سایه خشک

بسای و بر آلائی بر خستگیش ببینی همان روز پیوستگیش...

فرو ریخت سیندخت از مژه خون که کودک ز پهلوی کی آید برون؟! مر آن ماهروخ را به می کرد مست

بیماد یکی موبدی چربدست بتابید مر بچه را سر ز راه

بکافید بی رنج پهلوی ماه چنان بی گزندش برون آورید

یکی بچه بد چون گوی شیرفش که کس در جهان این شگفتی ندید

به بالا بلند و به دیدار کش به دارو همه درد بسپوختند

همان درزگاهش فرو دوختند پدر چون به دیدار او کام کرد

مر او سبک رستمش نام کرد²¹

Rûdâbe'nin Bayılmasının Ardından, Zâl'ın Ondan Yardım Aldıktan Sonra

Sîmurg'un Cevabı

Getir keskin bir kılıç, akıllı, görüş sahibi, eli çabuk bir adam.

Önce Ay'ı şarapla bayılt, korku ve endişeyi gönülden söküp at.

Sen bakadur, görüş sahibi gönlü yaralasin, aslanı karından dışarı çıkarısın.

²⁰ Firdevsî, Şahnâme, s. 265.

²¹ Firdevsî, Şahnâme, s. 266-267.

*Servi boylunun kolayca karnını yarsın. Dertten ve acıdan haberi olmasın.
Aslan çocuğu ondan çıkarsın. Ay yüzünün karnını kan içinde bıraksın.
Ondan sonra dik, yardıysa nereyi, yürekten uzaklaştırarak korku ve tasayı.
Sana dediğim otu, süt ve miskle; döv ve kurut, her üçünü gölgede.
Ezip üzerine sür yaranın, toparladığını görürsün hemen o gün.
Döktü Sinduh'ta kirpiklerinden kan, ne zaman çıkacak bebek karından?
Geldi eli çabuk bir bilge, bayılttı şarapla o ay yüzlüyü.
Ay'ın karnını acıtmadan yardı. Çocuğun başını hızlıca yoldan ayırdı.
Öyle zarar vermeden dışarı çıkardı ki! Dünyada hiç kimse görmedi böyle mucizeyi.
Aslan gibi bir çocuktü, boylu poslu ve görkemli.
Karnını eskisi gibi diktiler. İlaçla bütün dertleri defettiler.
Baba onu görmek istediğinde, ona "kurtuldum" manasında Rüstem adını koydu*

Firdevsî

Sezaryen ameliyatı karnı duvarı ve rahim duvarının kesim yerinden cenini çıkarmak anlamındadır. Sezaryen ameliyatını gerektiren durumlardan birisi, ceninin gereğinden fazla büyük olmasıdır. Genel veya lokal anestezi ile yapılan sezaryen ve ondan sonraki ağrıların azalması için sakinleştirici ve uyuşturucu ilaçlar kullanılır. Firdevsî'nin Rüstem'in doğumu için söylediği fevkâlâde şiirler, övülmeye değer ve takdire şâyandır. Firdevsî'nin *Şahnâmesi*'ndeki bu hikâyenin aslı Newyork'un Metropolitan Sanat Müzesi'nde korunmaktadır. O, Rüstem'in doğumunu normal bir doğum gibi görmemiştir. Rüstem'in doğumunun normal ve tabii yoldan olmadığını aksine Rûdâbe'nin karnından çıktığını biliyor. Çünkü çocuk çok fazla büyüktü. O, doğum yapan için, ameliyattan doğan bu ağrıyı da normal doğum yapan birisinin ağrısından daha fazla olduğunu anlatıyor. Daha sonra dikme, merhem sürme gibi ameliyattan sonra yapılan diğer işlemleri de açıklıyor. Bu beyitlerde “ çocuğun başını hızlı bir şekilde yoldan ayırdı” mısrası ameliyata²² işaret etmektedir. Rûdâbe'nin bayılması için de şarap kullanılmıştır. Yani Fars edebiyatında ilk defâ bayıltıcı ilacın kullanılmasına işaret edilmiştir. Bu cerrahi operasyona “Kayser Ameliyatı” ve Fransızca “Sesarienne Operation” denilmektedir. Bu olay, cerrahi

²² Version.

ameliyatla doğan Rum Kayser'i Jül Sezar'ın²³ doğumuna nispet edilir. Almanca'da buna "Kaiser Schnitt" ve İngilizce'de "Cesarean Section" denilmektedir.

Firdevsî'nin Jül Sezar'ın nasıl doğduğundan, doktorluk branşından habersiz olması, aynı zamanda hamile bir kadın olan Rûdâbe'nin tasviri gibi işin merhalelerini zarif bir şekilde anlatması, cerrahıtan yardım istenilmesi, Rûdâbe'nin bayıltılması, başarılı ameliyat, bebeğin başının uygun bir şekilde çevrilmesi (version), bebeğin başının anneye sıkıntı ve eziyet vermeden çıkarılması kesilen yerin dikilmesi (suturing) hepimizi ama hepimizi, ülkemizde bu ameliyatı "Rüstemî (Rüstem özüğü)", "Rüstem zâyî (Rüstem gibi doğma)" ya da "şikâf-i Rüstem (Rüstem şeklinde ayrılma)" şeklinde adlandırmamıza sevk eder.

Diğer taraftan Akamenidler dönemi (mö. 500) veya Rüstem'in hikâyesi, Jul Sezar'dan (mö.100) önceydi ve sonuçta onun yine Farsça karşılığının kullanılması daha gerekli olmuştur.(9.17.27)

Aşerme (Kadın Doğum- Hematoloji)

زرد و بدرنگ و سقیم و خوار شد²⁴

چون مزاج آدمی گل خوار شد

İnsan mizâcen kil yiyen olduğu zaman. Sarardı, beti benzi attı, hasta ve hâkir oldu.

Mesnevî-i Ma'nevî

شوی دارد ز شاه و خواجه چون زن²⁵

ز آن همی گل خورد چو آبستن

O, kilden yer hamile gibi. Şahtan ve ağadan kocası vardır, kadın gibi.

Hadîka-i Senâî

Bedenin demiri gereğinden fazla kullanılırsa ve bedenin stoğu tükenirse, kişi demir eksikliğinden kaynaklanan kansızlığa maruz kalır. Demir eksikliğinden kaynaklanan kansızlık, hamile kadınlar arasında en yaygın anemi şeklidir. Bu da art arda hamile kalmak, doğal olmayan kanamalar ya da kötü beslenme sonucu ortaya çıkar. Demir eksikliğinden kaynaklanan kansızlığın klinik göstergelerinden birisi olan aşerme²⁶, toprak gibi normal olmayan maddeleri iştahla yiyip bedenin doğal unsurlarından birinin yokluğundan meydana gelen iştah hali ya da mecburi davranışı ortaya çıkarır. Bu hastalar toprak yeme²⁷ hâdisesine maruz kalıp yavaş yavaş hastalığı daha da zorlaştırıyorlar.

²³ Jule Cesar.

²⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, s. 335.

²⁵ Senâî, *Hadîka*, s. 687.

²⁶ Pica.

²⁷ Geophgia.

Şartlı Refleks (Nörofizyoloji-Psikoloji)

بختی بد پیش رو همچون خروس	اشتری بد کو بدی حمال کوس
می زدی اندر رجوع و در طلب	بانگ کوس و طبل بر وی روز و شب
کودک آن طبلک بزد در حفظ بر	اندر آن مزرع در آمد آن شتر
پخته طبل است, با آتش است خو ²⁸	عاقلی گفتش: مزین طبلک که او

Kös/nöbet davulu taşıyan bir deve vardı; horoz gibi önde giden güçlü bir deveydi

Kös ve davul sesi gece gündüz gelişte ve gidişte onun üzerinde çalınırdı.

O deve bu tarlaya girdi; çocuk buğdayı korumak için o küçük davulu çaldı.

Bir akıllı ona dedi: Küçük davul çalma; çünkü o davulu tecrübe etmiş ve ona alışmıştı.²⁹

Mesnevî-i Ma'nevî

Şartlı refleksi³⁰ 1929 yılında Rus İvan Petroviç Pavlov keşfetti. Şartlı refleks, daha önce az ya da hiç tepki vermemiş, uyarılan bir refleksin yanıtıdır ama doğal olarak o tepkiyi veren başka bir uyarı ile birlikte defalarca tekrar edip yanıtlama özelliği elde edebilir.

Pavlov'un klasik çalışmalarında, köpeğin ağzına normal bir şekilde et konulduğunda salgılanan tükürük, araştırıldı. Köpeğin ağzına et konulmadan önce bir zil çalıyordu. Bu işlem, köpeğin ağzında et olmadan zilin sesiyle, tükürüğü salgılanana kadar defalarca tekrar edildi. Bu çalışmada hayvanın ağzına konulan et, şartsız uyarandır. Yani doğal bir şekilde içgüdüsel olarak meydana gelen bir uyarıdır.

Şartlı uyarı ise zili çalmaktı. Pavlov'un yaptıkları psikoloji de bilişsel davranışçı terapi³¹ yöntemlerinin temelini attı.

Mevlânâ'nın şiirlerinde de büyük davulun sesi devenin şartlı uyarı idi, sesi az ve zayıf olan trampete (küçük davula) tepki vermedi. Bu şiirler, Rus Pavlov'dan asırlar önce, İranlı bilginler tarafından şartlı refleks olayının keşfedildiğinin bir işaretidir.

Yaşlılıkta Unutkanlık ya da Alzheimer (Nörofizyoloji)

فراموشکاری در اید به مغز ³²	ز پیری دگرگون شود رای مغز
--	---------------------------

²⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, s. 504.

²⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, Tercüme: Adnan Karaismailoğlu, Ankara Akçağ Yayınları, 13. bsk., 2013, s. 434.

³⁰ Conditioned reflexe.

³¹ Cognitive behavioural treatments.

³² Nizâmî-i Gencevî, *Şerefnâme*, s. 88.

Yaşlılıktan dolayı altüst olur, beynin düşüncesi. Unutkanlık ortaya çıkar beyinde.

Şerefnâme-i Nizâmî

Alzheimer ya da hafıza kaybı ve alışıldık, bilindik şeylerin unutulması, yaşlılarda dejeneratif hastalıkların en önemlisi ve en yaygın bunama illetidir. Alois Alzheimer³³ bu hastalığın patolojik ve klinik özelliklerini 1907 yılında açıkladı. Toplumun yüzde on ila on beşi, altmış beş yaşın üstünde yaşlılık bunamasına³⁴ müptelâ olurlar. Alzheimer ön serebral palsi bölümünde kolinerjik nöronların bozulmasının sonucudur.

Çiçek Hastalığı (Salgın Hastalıklar)

احمدک را که رخ نمونه بود آبله بر دمد چگونه بود³⁵

Küçük Ahmet'in yüzü gösteriyordu, çiçeğin nasıl çıktığını.

Heft Peyker-i Nizâmî

İranlı büyük bilgin Zekeriyâ Râzî m.910 yılında ilk defa çiçek hastalığını tam olarak tarif etmiştir. 13.yy'de Gilbert hastalığın bulaşma meselesini araştırdı ve 17. yy'de Sydenham onu doğruladı. Çiçek virüsü hastalığın başlangıç merhalesinde akan kana karışık kan damarları yoluyla derinin altındaki gözeneklere ve deriye ulaşıp epidermis ve epitel hücrelere hücum eder ve deri lezyonlarını meydana getirir. Bu durumda kişinin cildi, purpura varyo luza lekeleri ve püstül gibi cilt döküntülerine maruz kalır. Çiçek virüsü yüz hamile kadımdan ikisine bulaşabilir ve bebek her durumda cilt döküntüsü ile doğabilir.

Kuduz (Salgın Hastalıklar)

سگ دیوانه را بکش به عذاب زانکه اندر ره درنگ و شتاب

هرکه را او گزید هم بر جای شود از بیم گربه سگ بچه زای³⁶

Delirmiş köpeği öldür azapla, gecikme ve acele et yolun ortasında.

Her kimin ısırursa bir yerini, köpekten doğmuş kedi gibi olur, korkudan.

Hadîka-i Senâî

چو عنوان گاه عالم تاب را دید تو گفنی سگ گزیده آب را دید³⁷

³³ Aloysius "Alois" Alzheimer.

³⁴ Senile Dementia.

³⁵ Nizâmî-i Gencevî, *Heft peyker*, Yâdigâr ve Armağan-i Vahîd Dastgardî, Matbaa-i Armağan, Tahran, 1315/1936, s. 250.

³⁶ Senâî, *Hadîka* s. 337.

³⁷ Nizâmî-i Gencevî, *Husrev ve Şîrîn*, Tashih-i Behrûz Servetiyân, İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran, 1392/2013, 2.bsk., s. 497.

Âlemin ışığın çıkış noktasını gördüğü gibi, sen dedin ki kuduz olan suyu gördü.

Husrev ve Şîrîn-i Nizâmî

Kuduz virüsü genellikle enfekte hayvanın tükürük veya salyasının yaraya bulaşması sonucu insana bulaşır. Zink, salyanın bulaşmasını m.1904' te inceledi. Louis Pasteur 1881' de ilk raporunu, kuduz hakkında yayınladı. Kuduz, evcil etoburlar, özellikle köpekler arasında yaygındır. Kuduz virüsü nörotroptur. Merkezî sinir sistemine hücum ettiğinde yaklaşık olarak her zaman taşıyıcının ölmesine sebep olur. Virüs ölü taşıyıcının vücudunda yaşayamaz. Bu nedenle ölü hayvan, enfeksiyonun yayılma kaynağı olmaz. Çoğu zaman hasta hayvanın ölümünden önce, bazı virüsler, çevresindeki sınırlar ve beyin yoluyla kendisini salgı bezlerine ulaştırırlar. Isırmanın sonucu hastalığı insana bulaştırıp virüsün yaşamasına sebep olurlar. Enfekte köpek depresyona girmiş ve asabileşmiş ve çoğunlukla havlayacak gücü yoktur. İstemsizce insana saldırır.

Kuduz köpeğin saldırdığı bir hasta, hastalığın birinci merhalesini geçirdikten sonra uyarıcı merhalesine geçmiş ve sudan korkma ya da hidrofobiye yakalanmıştır. Kuduz hastalığını önlemenin en önemli adımlardan biri, başboş köpekleri imha etmektir. Kuduz açısından bölgeyi epidemiyolojik olarak tanımak, vahşi hayvanları yok etmek zarûrî adımların arasındadır. Kuduzun yaygın olduğu ülkelerde başboş hayvanların imha edilmesi gerekir. 1363/1984 yılının Haziran ayında, Tahran Belediyesi kuduzla mücadele merkezi, Jandarma merkezi ve birkaç kuruluş daha üç yüz binden fazla başboş köpeği imha ettiler.

Uçuk (Bulaşıcı Hastalıklar)

تبخال گزید شکرش را³⁸

تب لرزه شکست پیکرش را

Titreten ateş yıktı bedenini, Uçuk çıktı tatlı dudaklarında.

Leylî ve Mecnûn-i Nizâmî

Uçuğu meydana getiren faktör, uçuk virüsü (Herpes Simplex Viruse 1 yani HSV-1) dür. Bu virüs vücutta ateş çıktığında ağzın etrafında uçuk çıkmasına sebep olur. Bu virüs hakkındaki araştırmalar ve diğer hastalıklardan ayırt edilmesi 19. yy.da meydana geldi. HSV-1 virüsü, bulaşıcı hücre nekrozu ve lokal iltihap belirtilerinin ortaya çıkmasına sebep olur. Ateş gibi, Prostaglandinlerin miktarının genel ve lokal artmasıyla birlikte olan klinik durumlar, çoğunlukla virüsün yeni faaliyetleriyle birlikte. Virüs bu uyarıcı ile gizlenmiş

³⁸ Nizâmî, *Leylî ve Mecnûn*, s. 250.

durumdan çıkıp aksonlar tarafından sınırlarını bir yere ulaştırıp ağzın etrafındaki deriye bulaşmasına sebep olur.

Tüberküloz (Bulaşıcı Hastalıklar)

تو گفتمی باشدش بیماری سل³⁹

همی بگداخت برف اندر بیایان

Eriyordu kar çölde. Onun Tüberküloz hastalığı olduğunu sanırsın.

Menûçehrî

Villemin⁴⁰, tüberküloz hastalığının mahiyetini ilk defa 1865 yılında tanıttı. O, bu hastalığın bulaşıcı olduğunu ispatladı. Tüberkülozlu hasta zayıflık, kilo kaybı ve iştahsızlık gibi belirtilere sahiptir.

Uyuz (Bulaşıcı Hastalıklar)

گر تو نخواهی رنج گر, از گرگان پرهیز کن چهل گزان است ای پسر پرهیز کن زین زشت گر⁴¹

Eğer uyuzun çilesini istemiyorsan, uzak dur uyuzlardan. Cehalet ısırır ey oğul! Uzak dur bu çirkinlikten.

Nâsir-i Husrev

Uyuz, kaşıntı ya da akarlar, insanda kaşıntının sebebidirler. İnsan akarı “Sarcoptes scabiei hominis”⁴² diye adlandırılır. Dişi akar, insan derisinde ince karmaşık tüneller oluşturur ve sonunda, özellikle geceleyin dâimi şiddetli kaşıntı rahatsızlıkları meydana getirir. Bu hastalığın sebeplerinden birisi temizliğe dikkat etmemektir. Uyuz hastalığı şiddetli bir salgındır ve kişiden kişiye geçer. Uyuz sadece yakın temasla bulaştığı için, önlemenin en iyi yollarından biri hastalardan uzak durmaktır.

³⁹ Menûçehrî, *Dîvân*, s. 56.

⁴⁰ Villemin

⁴¹ Nâsir-i Husrev Kubâdânî, *Dîvân-i Eş'ar*, Bâ ihtimâm-i Müctebâ Mînevî ve Mehdî Muhakkik, Müessesesi-i Mutâla'at-i İslâmî, Dânişgâh-i McGill, Şûbe-i Tahran, Tahran, 1357/1978, C 1, s. 174.

⁴² *Sarcoptes scabiei hominis*

Sonuç

İran İslam kùltürü metinleri ve derin dűşünceli Fars Őairlerinin hikâye ve Őiirleri, büyük ve zengin ilnî ve kùltürel servettir. Bize miras kalmıŐ ve bizim ilnî ilerleme ve geliŐmemiz için büyük bir dayanak olabilir. Bu hazinelerde araŐtırma yapmak, bizi; batının sòmürü armağanı olan kùltürel ve tarihî baŐkalaŐmamız (yabancılaŐma) karŐısında korumuŐ ve bir kere daha İranlıların bin yıl önce sahip oldukları ve sesinin hâlâ tarihin ötesinden bütün ilimlerde yankılandığı medeniyet köklerinin adımlarını atmak için bir motivasyon olabilir. Bu makalede geçenler, Fars Őiir ve edebiyat büyüklerinin Őiirlerine yansıyan, İran İslâmî (İslam) tıbbının sınırsız deryasından bir damladır.

Kaynakça

Abdu'l-Aliyân, Ma'sûme (1375/1996) *Murakebetha-yi Perestârî der Dovrân-i Bardarî*, İntişârât-i Pervîn, Tahran.

Curcânî, Seyyid İsmail (1355/1976) *Zahire-i Harezmsâhî*, be kûşeş-i Ali Ekber Saîdî Sircânî, Bunyâd-i Ferheng-i İran, Tahran.

Damğânî, Menûçehrî (1388/2009) *Dîvân*, Be kûşeş-i Debîr Siyâkî, İntişârât-i Kitapfurûş-i-i Zevvar, Tahran.

Dâniş-i Kecverî, Mehûş (1378/1999) *Mâmâyî ve Murakebethâ-yi vîje*, Neşr ve tebliğ-i Beşerî, Tahran.

Davidson, Hanry (1375/1996) *Hemotoloji*, Ferşid Ali Yârî, Behnûş Âbidî, Ferid Keremî, Naşr-i İştîyak, Tahran.

E dipfer, Pervîz (1375/1996) *Mikrobşinâsî*, İntişârât-i Neşr-i İran, Tahran.

Ferid Hüseyinî, Rıza ve Hemkârân (1379/2000) *Mebânî-yi İmonoloji*, Astân-i Kuds Radavî, Meşhed.

Fethî, Çengîz (1376/1997) *Dersnâme-i Tıbb-i Sîsîl, Bîmârîhâ-yi hun* İntişârât-i Dânişgâh-i Ulûm Pezeşkî-yi Gîlân.

Firdevsî, Ebu'l-Kâsım (1366hş/1987) *Şahnâme*, tsh. Celâl-i Hâlik-i Mutlak, Be kûşeş-i İhsanyâr Şâtır, nşr: Bibliotheca Persia, New York.

Ganong, Villiam Ef (1372/1993) *Kulliyât-i Fizyoloji-yi A'sab*, Enûşe Şeriat Terbekânî, Âtûsâ Şeriat Terbekânî, Âtûsâ, İntişârât-i Âva, Tahran.

Gencevî, Nizâmî (1392/2013) *Husrev ve Şîrîn*, Tashih-i Behrûz Servetiyân, İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran.

Gencevî, Nizâmî (1320/1941) *Mahzenu'l-Esrâr*, ba tashih ve havâşi-i Hasan-i Vahid-i Dastgardî, Matbaa-i Armağan, 2. bsk., Tahran.

Gencevî, Nizâmî (1323/1944) *Leylî ve Mecnûn*, Yâdigâr ve Armağan-i Vahid-i Dastgardî, Matbaa-i Armağan, Tahran.

Gencevî, Nizâmî (1380/2001) *Şerefnâme*, Tashih-i Berât Zencânî, İntişârât ve Çap-i Dânişgâh-i Tahran, Tahran.

Gencevî, Nizâmî (1315/1936) *Heft peyker*, Yâdigâr ve Armağan-i Vahîd Dastgardî, Matbaa-i Armağan, Tahran.

Hâkânî, Efzeleddin Bîdil, (1384/2005) *Munşeât*, Tashih-i Muhammed Rûşen, Dânişgâh-i Tahran, Tahran.

Havtun Kork, Salkus Kis, Klark (1376/1997) *Reftâr-i Dermânî Şinahti*, Habîbullah Kâsimzâde, İntişârât-i Ercumend, Tahran.

Hulâse-yi Makâlât-i Kongre-yi Beyne'l-Milelî-yi Târih-i Pezeşkî der İslâm ve İran (1371/1992) Cihad-i Ulûm Pezeşkî, Tahran.

İbn-i Sînâ, Huseyn b. Abdullah (1357/1978) *El-Kânûn fi't-Tib*, Kitâb-i evvel, Abdurrahman Şerefkendî, İntişârât-i Dânişgâh-i Tahran, Tahran.

İslâmî, Ferhâd (1374/1995) *Usûl-i Tibb-i Dâhilî Harrison*, *Bîmârîha-yi A'sâb*, İntişârât-i Hayyân, Tahran.

Kazavî, Ali (1379/2000) *Saykonorovand ve Krinoimonoloji-yi Hânevâde der Nahcu'l-Belâğâ hulâse-yi Makâlât-i Nohostin Hemâyeş-i Kişver-i Behdaşt ve Tib ez didgâh-i İmam Ali*, Dânişgâh-i Ulûm Pezeşkî-yi Ahvaz.

Kazavî, Ali ve Neyre Hüseyinî (1380/2001) *Saykonorovand ve Krimonoloji Nahcu'l-Belâğâ hulâse-yi Makâlât-i Hemâyeş-i Serâser-i Selâmet der Hânevâde*, Dânişgâh-i Ulûm Pezeşkî-yi Irak.

Kubâdânî, Nâsır-i Husrev (1357/1978) *Dîvân-i Eş'ar*, C 1, Bâ ihtimâm-i Müctebâ Mînevî ve Mehdî Muhakkik, Müessese-i Mutâla'at-i İslâmî, Dânişgâh-i McGill, Şûbe-i Tahran, Tahran.

Mehrîn, Mehrdâd, Fettâhî, Emîr Efsîn (1377/1998) *İttilâ'at-i Umûmî*, Cild-i dovzum, İntişârât-i Heşâyâr, Tahran.

Mevlânâ, Celâleddin Muhammed, (1381/2002) *Mesnevî Manevî*, Be kûşeş ve ihtimam-i Reynold Alleyne Nicholson, Bâ mukaddime-i Muhammed Abbasî, Neşr-i Tulû', Tahran.

Mevlânâ, *Mesnevî*, (2013) Tercüme: Adnan Karaismailoğlu Akçağ yay:885, Ankara.

Necm Âbâdî, Mahmud (1371/1992) *Târih-i Tib der İran*, İntişârât-i Dânişgâh-i Tahran, Tahran.

Pâkzâd, Pervîz (1373/1994) *İmonoglobolinâ der selâmet ve bîmârî*, İntişârât-i Cihad-i Danişgâh-i Şehîd Beheştî, Tahran.

Râzî, Muhammed b. Zekeriyya (1344/1965) *El-Cedri ve'l-Hasbe*, Mahmud Necm Âbâdî, İntişârât-i Dânişgâh-i Tahran, Tahran.

Râzî, Muhammed b. Zekeriyya (1356/1977) *Kısas ve Hikâyâtü'l-Maradî*, Mahmud Necm Âbâdî İntişârât-i Dânişgâh-i Tahran, Tahran.

Sâbî, İsmail (1372/1993) *Bîmârihâ-yi Ufûnî der İnan, Bîmârihâ-yi Virûsî*, İntişârât-i Elburz ve Pânûs, Tahran.

Senâî-yi Gaznevî, (1329/1950) *Hadikatu'l-Hakika ve Şeriatu't-Tarika*, Be cem' ve tashih-i Muderris Rezevî, Çâphane-i Spehr, Tahran.

Servis, M. (1375/1996) *Külliyat-i Haşere Şinasî-yi Pezeşkî*, Murteza Za'îm ve Hemkârân, İntişârât-i Dânişgâh-i Tahran, Tahran.

Tâcbahş, Hasan (1374/1995) *İmenî Şinasî-yi Bunyâdî*, İntişârât-i Dânişgâh-i Tahran.